

ни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року» [1088, С.38]. Названі вчені ще не
найшли два списки під назвами «Спис цих українців, які з метою свідомо
шкодили так мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які
намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу», до яких за-
несені прізвища 140 осіб. Всі вони вважались запеклими ворогами Угорщини
і підлягали знищенню. Дослідники встановили, що списки були складені
10 листопада 1938 р., тобто відразу після Віденського арбітражу і задомго
до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб — Булика, В.Лара,
О.Хіри, С.Папа і Ю.Станинця [1088, С.39]. Необхідно додати, що в списках
названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час тоді
казав, що протягом 1939-1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми
і табори. У списках відсутнє прізвище Д.Няраді, який був відомий далеко
за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність спис-
копа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини по-
ставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жан-
дарський догляд із заборобою виходити з будинку та зустрічатися з лю-
дьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядо-
вих властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Ап-
остольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його
секретареві о.Решетилеві виїхати до Риму» [1093, С.257].

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священни-
ків замінюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений
угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу,
о.Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заареш-
тованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти
— то був Федір Рознійчук, — але його пристрелили на місці. Іншим прой-
шлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в
дикій люті живим людям виколували очі, відрізали губи, язики, розпорю-
вали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки проносилися над лісом. Ці
люди помирали великомученицькою смертю. На Гуцульщині їх назива-
ють «квасівськими мучениками» [1111, С.149]. «Мене катували і судили ш-
те, — пригадував священник Ю.Станинець, — що «брав участь у підпіль-
ній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із
Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»... Побоями, зму-
щанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справу
[316, С.213]. Греко-католицького священника із с.Терново на Тячівщині По-
горіляка засудили на п'ять років ув'язнення [316, С.213]. Активний учас-
ник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священник С.Пап пройшов
через тортури у хустській тюрмі і концтаборі в Кривій. В 1942 р. його засу-
дили вдруге. У вирокі говорилося, що «підсудні проголошували, що За-
карпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'я-

ому з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України» [116, С.214].

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи настроєні священники. Таким, зокрема, був Ю.Марина. «Він греко-католицький священник, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, — пригадував С.Пап, — своїм поведженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священника. У священничій рясі був малярським шпіоном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв малярського насилля» [116, С.214]. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О.Стойка.

Отже, греко-католицька церква в Карпатській Україні, особливо після призначення апостольським адміністратором Д.Няраді, продовжувала виконувати роль захисника української державності. Уряд Карпатської України робив все для того, щоб стосунки між вірниками греко-католицької і православної конфесій залишалися доброзичливими. Православна церква, завдяки поміркованій політиці щодо неї кабінету А.Волошина, лояльно ставилася до карпато-української влади. Після окупації краю угорськими гортистами почалися масові репресії проти патріотично настроєного духовенства.

3.5. Державно-правовий статус Закарпаття наприкінці 30-х рр.

Після поразки національно-визвольних змагань у 1918-1919 рр. державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію, основними етапами якої були: а) автономія в складі Угорщини згідно з законом №10 «Руська Крайна» від 26 грудня 1918 р.; б) рішення Всеукраїнських Народних зборів від 21 січня 1919 р. про воз'єднання краю з УНР; в) автономія в складі ЧСР згідно з рішеннями Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р.

Питання приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини остаточно врегулював мирний трактат в Сен-Жермені. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10-13 названого договору:

«Стаття 10: Чехословаччина зобов'язується, що зорганізує територію віденнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзними і об'єднаними державами в межах Чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з існуєстю Чехословацької держави.

Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу у справах моральних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами Чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької Республіки і буде відповідальний русинському сейму.

Стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території.

Стаття 13: Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посылати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, в сеймі Чехословаччини не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму» [25].

Уряд Чехословаччини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, ввів основні положення ст.10-13 до Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 р. (ст.3, п.1-9) [21]. Ця Конституція юридично закріплювала державно-правове становище Закарпаття в рамках Чехословаччини. Необхідно погодитись з міркуваннями В.Шандора, що «між постановами Сен-Жерменського договору і Конституцією ЧСР у справі автономії є однак, поважні розходження, як також і помилкова інтерпретація» [1093, С.44]. Так, зокрема, у параграфі 3 Конституції ЧСР констатується, що «на чолі Підкарпатської Русі є губернатор, іменованний президентом Чехословацької Республіки на внесок уряду і є відповідальний також Союму Підкарпатської Русі» [1093, С.44]. «Мирний договір, — писав В.Шандор, — ясно постановляє, що Губернатор краю іменується президентом держави, але зовсім не передбачає, що «на внесок уряду», тобто центральної влади у Празі. З логіки Сен-Жерменського договору випливає, що президент республіки призначає губернатора на пропозицію Союму Підкарпатської Русі і він є відповідальний перед Союмом. Призначення губернатора президентом республіки за пропозицією празького уряду ставить його в повну залежність від влади у Празі, чим віднімаються йому його автономні привілеї. У такому випадку губернатор стає вищим державним урядовцем, якого празький уряд може будь-коли замінити іншою особою. Це міняє цілий смисл Мирного договору про «якнайширшу автономію, сумісну з цілісністю держави» [1093, С.44-45]. На цьому порушення Сен-Жерменського договору не закінчувалися. 20 квітня 1920 р. цивільну владу в Підкарпатській Русі було передано віце-губернатору, що переконало Г.Жатковича у фікції його губернаторської посади і змусило емігрувати в США. Причому посаду віце-губернатора посів чех Я.Брейха [343, С.149].

Згідно ст.3 Конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. віце-губернатор спільно з губернатором підписував усі урядові акти. Отже, фактично, в його руках

була зосереджена вся повнота влади на Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 члени, призначених урядом ЧСР за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які стосувалися Підкарпатської Русі [212, С.150]. Із вищесказаного видно, що «державно-правові акти (пп.10-13 договору від 10.Х. 1919, генеральний статут, конституція та інші), хоч на словах і «гарантували» автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчими актами, які замість того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її» [343, С.251].

Детально зупиняємось на основних положеннях Конституції ЧСР 1920 р. тому, що вона не втрачала свою силу до 22 листопада 1938 р. Навіть після 11 жовтня 1938 р., коли Прага призначила перший автономний уряд А.Бродія, на території краю продовжувала діяти вищеназвана Конституція Чехословаччини. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 р. [682, С.33].

Згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р., «членом (ного заступником) Конституційного суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Сойму Підкарпатської Русі, назначує Уряд Підкарпатської Русі» (розділ 1, частина 1, артикул 2) [921, С.235-236]. Урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі «виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний Уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального уряду (артикул 3)» [921, С.236]. Згідно з артикулом 5, «вибори до Сойму Підкарпатської Русі будуть переведені до п'яти місяців від оголошення цього закону», а «перше засідання Сойму... скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Русі» [921, С.236-237]. Конституційна поправка (§1) підкреслювала: «1.Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехословацької Республіки. 2.Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Сойму Підкарпатської Русі» [921, С.237]. В §2 констатувалося, що «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі встановить Сойм Підкарпатської Русі» [921, С.237]. Варто погодитися з М.Болдижаром, що «вже через кілька днів автономний уряд порушив правові норми конституції», видавши розпорядження від 25 листопада 1938 р. про запровадження на території краю української мови [206, С.20]. До цього тільки додамо, що А.Волошин не заборонив паралельне вживання назв і надписів чеською та словацькою мовами.

Згідно з § 4 глави 2 Конституційної грамоти, у компетенції чехословацького парламенту продовжували залишатися відносини з іншими країнами, питання війни та укладення миру, торговельна і тарифна політика, експорт та імпорт, грошова одиниця, обороноздатність держави, транспорт, комунікації, правове унормування господарських і фінансових справ тощо [921, С.239]. У §9 глави 2 цього закону зафіксовано, що «І.У всіх справах, не наведених у §4, законодавчу владу на території Підкарпатської Русі виконує Сойм Підкарпатської Русі, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва». Сойм Підкарпатської Русі повинен був встановити устрій краю, але «в рамках правного устрою Чехо-Словацької Республіки». Що стосувалося зміни території краю, то для цього потрібна була згода 2/3 більшості Сойму. 22 листопада 1938 р. по празькому радіо виступив міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай, який високо оцінив новий Конституційний Закон. «Закінчилася наша боротьба за волю народу. — говорив він, — моя радість випливає з двох причин: 1) серед найбухливіших подій ми як національна одиниця, захоронили себе живими; 2) починаємо нове господарське життя, тому що Підкарпаття, підкарпатський народ має ухвалену свою конституцію... Наша країна стала державою, наш народ став державним народом... Закони для нашого краю, після нашої конституції, буде ухвалювати наш Сойм. Спільні у цілій федерації є: міністерство заграничних справ, міністерство народної оборони, однак із своєю місцевою командою, та справа державних позичок. Інакше, нашою державою буде управляти Уряд нашої країни, що буде складатися тільки з синів нашого народу. При судах у Празі і Брні, що торкається нашого громадянства, всі скарги будуть полагоджуватися окремими сенатами, що будуть зложені із наших людей. Наша конституція стала законом» [60, 1938, 27 лист.].

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хуста, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожен окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив А.Дутка, шкільництва — А.Штефан, комунікацій — Ю.Ревай (паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниці, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров'я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А.Волошина були призначені С.Росоха та І.Рогач [206, С.27.]. В грудні 1938 р. секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став С.Ключурак, начальником департаменту персоналу надкомісар М.Лацанич, начальником відділу пропаганди В.Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ М.Кочерган, директором фінансів С.Єфремов [60, 1938. 23 груд.].

14 листопада 1938 р., тобто ще до прийняття Конституційного Закону від 22 листопада, рішенням Президії Ради Міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до А.Волошина з приводу створення в Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до «служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв'язані з відкриттям уряду» [60, 1938, 26 лист.]. Начальником поліції було призначено надпоручника Ю.Білея. Серед завдань, які покладалися на поліцію, були: 1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, ворожими державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності переслідуванням всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками» [60, 1938, 26 лист.]. Начальник поліції Ю.Білей наказав «надати містові український характер... і до 15 грудня 1938 р. всі вивіски та надписи в Хусті заготовити в українській мові» [60, 1938, 26 лист.].

Автономний уряд А.Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 р. Верховний суд ЧСР почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура перебралися з Ужгорода до Великого Березного. 9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі прийняла розпорядження №21.290-3/38, в якому вказувалось:

«1) Після §1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч. 226 36. з. і заряджую для полагодження судової агенди про залишки судових округів, яких осідок зівстався на землях відступлених Мадярщині, на час, поки не дойде до повної реорганізації судів, слідуючі округні суди:

- Округний суд у Великому Березному.
- Округний суд в Нижніх Верецьких.
- Округний суд в Іршаві.

2) Після §2 цитованого розпорядження Постійної Комісії заряджую для округних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях забраних мадярами, слідуючі краєві суди:

а) Краєвий суд в Великому Березному для округного суду в Великому Березному і для округного суду в Нижніх Верецьких для округу краєвого суду в Ужгороді;

б) Краєвий суд в Хусті для округного суду в Іршаві і округного суду в Севлюші з округів краєвого суду в Берегові» [60, 1938, 27 груд.].

Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Газета «Нова свобода» повідомляла: «В Хусті буде... вищий суд і місце державна прокуратура. В Карпатській Україні будуть два краєві

суди, в Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Тячеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди присяжних» [60, 1938, 22 груд.]

16 січня 1939 р. автономний уряд А.Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної Прокуратурії, «Про становлення осідків і обводів судів та урядів публичної обвини» та нормативний акт, пов'язаний із виконанням у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 р. А.Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого. Про судівництво Карпатської України юрист М.Брацайко писав: «Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську засаду: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми мусимо стремити до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути» [60, 1939, 7 січ.]

На 12 лютого 1939 р. були призначені вибори до Союму Карпатської України. Про це повідомило Міністерство внутрішніх справ Карпатської України 12 січня 1939 р. В оголошенні МВС вказувалось, що «вибори відбудуться на основі часті I і III закона ч.330-1920 Зб. з і р. по тексту закона ч.126-927 Зб. з і р. Вибірчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів виліжені у всіх громадських урядах до прилюдного нагляднення. Листа кандидатів має бути... подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т.е. в неділю 22-го січня 1939 до 12 години в полудне предсідникові красвої виборчої комісії в Хусті» [921, С.122]. Деякі історики в такому рішенні уряду вбачають грубі порушення: «З юридичної точки зору, це не вписувалось ні в які міжнародно-правові норми процедури виборів» [206, С.122]. Однак, оголошення про вибори було опубліковано не 20 січня, а 12 січня 1939 р., тобто за десять днів до початку виборів. Отже правопорушень з боку уряду не було. Інша справа, вибори проходили на безальтернативній основі, що свідчило про відхід уряду А.Волошина від демократії. 16 січня 1939 р. було іменовано голову Крайової виборчої комісії П.Калинюка та його заступника М.Лацанича [921, С.123]. Вибори закінчилися повною перемогою представників українського напрямку, об'єднаних в УНО, що дало право уряду Карпатської України скликати Союм — перший український парламент в історії краю.

У зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини, А.Волошин 14 березня 1939 р. проголосив не-

незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Сойм. До остаточного рішення Союму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А.Волошин, Ю.Ревай (закордонні справи), Ю.Перевузік (внутрішні справи), С.Ключурак (господарство), Ю.Брацайко (фінанси і комунікація), М.Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 р. розпочав роботу Сойм Карпатської України. Головою було обрано А.Штефана, заступниками голови Ф.Ревая і С.Росоху, секретарем М.Кочергана.

Сойм Карпатської України прийняв Конституційний Закон Ч.1:

§1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Союзом Карпатської України, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі, і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законодавцю.

§7. Державний гимн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...».

§8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття [921, С.136].

Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України 22 голосами обрав А.Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги іменував новий уряд у складі: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю.Ревай, міністр внутрішніх справ Ю.Перевузік, міністр господарства і оборони С.Ключурак, міністр фінансів та комунікацій Ю.Брацайко, міністр здоров'я і соціальної опіки М.Долинай, міністр освіти й релігійних справ А.Штефан. Після прийняття цих актів, Сойм відстрочив своє засідання.

Рішення Союму в черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. «Проголошення повної незалежності Карпатської України, — писав представник уряду А.Волошина в Празі П.Шандор, — було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У силу історичних умов поодинокі території України були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Все-

народні Збори в Хусті в 1919 р., подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки в 1919 р., Національні Ради Буковини й Бессарабії в 1918-1919 рр. в своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють серйозний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби» [1093, С.351].

Таким чином, наприкінці 30-х років державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, на території краю діяла Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р., в основу якої були покладені рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 р. незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Соймом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу.